

ห้องสมุดงานวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

242971

กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของ
พืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชุมชนเมืองกรณีศึกษา
บ้านขุนช่างเคี่ยน ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่

พัชรีษา กุลสุวรรณ

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
กุมภาพันธ์ 2554

กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของ
พืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชุมชนม้ง : กรณีศึกษา
บ้านขุนช่างเคี่ยน ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่

พัชทิษา กุลสุวรรณ

วิทยานิพนธ์นี้เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัยเพื่อเป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
กุมภาพันธ์ 2554

กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร
เพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชุมชนม้ง: กรณีศึกษา บ้านขุนช่างเคี่ยน
ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่

พัชทิชา กุลสุวรรณ

วิทยานิพนธ์นี้ได้รับการพิจารณาอนุมัติให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

อโณก วัฒนภักดี

ประธานกรรมการ

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อัจฉรา วัฒนภักดี

กรรมการ

รองศาสตราจารย์ ดร. ชูเกียรติ ลิสุวรรณ

รองศาสตราจารย์ ดร. ชูเกียรติ ลิสุวรรณ

กรรมการ

นายคณิต ธนธรรมเจริญ

11 กุมภาพันธ์ 2554

© ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความเมตตากรุณาจาก รองศาสตราจารย์ ดร.ชูเกียรติ ธีสุวรรณ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ที่มอบความรู้ คำแนะนำที่เป็นแรงขับเคลื่อนในการค้นหา คำตอบ ตลอดจนตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องของวิทยานิพนธ์ เพื่อให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จด้วยความสมบูรณ์ ขอขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อัจฉรา วัฒนภิญโญ ประธานกรรมการ และ อาจารย์คณิต มนุชธรรมเจริญ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณในความเมตตา กรุณาของท่านที่ให้คำแนะนำและแนวทางการวิจัยเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ขอขอบคุณ คณาจารย์สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทุกท่านเป็นอย่างยิ่ง สำหรับคำปรึกษา และอาจารย์ต่างสาขาอื่น ๆ ที่ได้ถ่ายทอดแนวคิด ความรู้ ให้คำแนะนำและ แนวทางปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ตลอดระยะเวลาการศึกษา

ขอขอบพระคุณ ชาวบ้านมั่งบ้านขุนช่างเคี่ยนทุกท่านที่เป็นเสมือนแรงขับเคลื่อนในการทำ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ โดยเฉพาะ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านพงษ์เทพ แซ่เผ่า ที่พี่กุล แซ่ลีที่ช่วยเหลือมาตลอดและ ชาวบ้านอีกหลายท่านที่ไม่ได้เอ่ยนาม ที่กรุณาถ่ายทอดความรู้ให้ด้วยความเมตตาอย่างไม่รู้จัก เหน็ดเหนื่อย

ขอขอบพระคุณ คุณบิศา มารดา และพี่สาวที่อดทนเสียสละเวลารอคอยความสำเร็จ ตลอดจนกำลังใจ และเป็นผู้ที่สนับสนุนงบประมาณทางการศึกษาให้สำเร็จลุล่วง

ขอขอบคุณ นางสาวแสงวรรณ ปาลี และนางสาวสุพรรณษา สมโพธิ์ที่คอยให้กำลังใจและ ให้ความช่วยเหลือด้านต่าง ๆ และคำแนะนำทุกอย่างเสมอมาในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอขอบคุณ ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (สกว.) ที่ให้ทุน สนับสนุนงานวิจัยบ้านขุนช่างเคี่ยนและเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

พัชทิชา กุลสุวรรณ

ประโยชน์ ได้แก่ การนำมาใช้ในการรักษาโรคและการดูแลสุขภาพ การนำมาใช้ในการประกอบอาหาร การนำมาใช้สอยอื่นๆ และการนำมาใช้ตามความเชื่อและพิธีกรรม

กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้ง มีการถ่ายทอดผ่านครอบครัว เครือญาติ และพ่อหม่อมแม่หม่อมเมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยผ่านพิธีกรรมความเชื่อต่างๆ ผู้ศึกษาพบว่า ความเจ็บป่วยและความจำเป็นในการดำรงชีวิต มีผลต่อการดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาและเป็นผลทำให้มีการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรในแหล่งธรรมชาติและนำมาปลูกในบริเวณบ้าน สิ่งนี้ช่วยให้เกิดการดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพและการพึ่งพาตนเองของชุมชน มีการจัดการผสมผสานและมีความกลมกลืนกับธรรมชาติ

ปัจจัยมีอิทธิพลต่อกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้งประกอบด้วย วิถีชีวิตความเป็นอยู่ การเคารพผู้อาวุโส การอบรมสั่งสอน พิธีกรรมความเชื่อ การส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐ และวิถีปฏิบัติตามวัฒนธรรมสมัยใหม่

Thesis Title Processes of Transferring Local Wisdom on Management of Medicinal Herbs Diversity for Traditional Healing of Hmong Community : A Case Study of Khun Chang Khian Village, Chang Phueak Sub-district , Mueang Chiang Mai District

Author Miss. Patticha Gunsuwan

Degree Master of Arts (Man and Environment Management)

Thesis Advisor Assoc. Prof. Dr. Chukiat Leesuwan

ABSTRACT

242971

The objectives of the study were to study, 1) the wisdom in managing the variety of herbal plants for folk healing, 2) the procedure of wisdom succession, 3) the factors influencing the procedure of wisdom succession in managing the variety of herbal plants for folk healing in Hmong community.

The study was conducted under the concept of the qualitative research by collecting data through various methods including the informal interview, the observation, the group discussions survey and the in-depth interviews in the research area of Hmong community at Ban Khun Chang Kian, Chang Phueak Sub-district, Mueang Chiang Mai District. The findings were as follow;

The wisdom in managing the variety of herbal plants for folk healing is based on the beliefs, social values and seniority as the social mechanism. It is the succession of knowledge, the understanding and the management of local resources in Hmong community, including usage of herbal plants such as illness healing, health caring, meal making, ritual and belief performing, etc.

The wisdom succession in managing the variety of herbal plants for folk healing of Hmong community has been transferred through the family, relatives and local treaters when the members are ill and cured based on the rituals and beliefs. The researcher found that illness and living necessity influence the maintenance of the wisdom, result to the propagation of the herbal

242971

plants in natural resources and plant them in the home yard. These help maintain the biodiversity and self-reliance of the community including the composition and consonance with nature.

The factors influencing the procedure of the wisdom succession in managing the variety of herbal plants for folk healing in Hmong community are the ways of life, seniority respect, upbringing, rituals and beliefs, governmental sectors' reinforcement and the ways of cultural modernity.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ค
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง	ญ
สารบัญแผนภูมิ	ฎ
สารบัญภาพ	ฏ
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา	7
1.3 ขอบเขตการศึกษา	7
1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ	10
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
2.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น	13
2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการถ่ายทอดและการเรียนรู้	17
2.3 แนวคิด เกี่ยวกับการพึ่งพาตนเอง	20
2.4 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน	22
2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ และการอนุรักษ์สมุนไพร	27
2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	31
2.7 กรอบความคิดในการศึกษา	37
บทที่ 3 วิธีดำเนินการศึกษา	
3.1 สถานที่ดำเนินการวิจัย	39
3.2 ประเภทของข้อมูล	39
3.3 การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน	39
3.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล	41

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
3.5 วิธีเก็บและรวบรวมข้อมูล	44
3.6 การตรวจสอบข้อมูล	45
3.7 การวิเคราะห์และประมวลผล	45
บทที่ 4 ผลการศึกษา	
4.1 บริบทของชุมชนที่ศึกษา	48
4.2 ภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร	72
4.3 ภูมิปัญญาด้านกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้าน การจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้าน ของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน	92
4.4 ปัจจัยมีอิทธิพลต่อกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้าน การจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้าน ของชนเผ่าม้งขุนช่างเคี่ยน	110
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ	
5.1 สรุปผลการศึกษา	121
5.2 อภิปรายผลการศึกษา	129
5.3 ข้อเสนอแนะ	138
บรรณานุกรม	139
ภาคผนวก	143
ภาคผนวก ก	144
รายชื่อพืชสมุนไพรในชุมชนแยกตามประเภทของการนำมาใช้ประโยชน์	
ภาคผนวก ข	181
แบบสัมภาษณ์	
ภาคผนวก ค	188
ภาพกิจกรรม	
ประวัติผู้เขียน	198

ญ

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
1 ปฏิทินฤดูกาลเรื่อง การประกอบอาชีพในชุมชนในรอบ 1 ปี	52
2 ช่วงเวลาของประเพณีและพิธีกรรมของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน	59
3 วิธีการปรุงยาสมุนไพรและวิธีใช้ยาสมุนไพร	75

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิ	หน้า
1 กรอบแนวคิดการศึกษา	37
2 โครงสร้างผู้นำในชุมชนมั่งบ้านขุนช่างเคี่ยน	58
3 ภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอด ในลักษณะของการเรียนรู้และการถ่ายทอดจากครอบครัวหรือเครือญาติ	96
4 ภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอดในลักษณะของการเรียนรู้และการถ่ายทอดระหว่างพ่อหม่อมแม่หม่อมกับผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วย	97
5 ภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอด โดยผ่านผู้ป่วยหรืออดีตผู้ป่วยที่เคยได้รับการรักษาแล้วได้ผลและบอกสืบต่อกันไป	99
6 ภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอดของชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน	100
7 ภูมิปัญญาด้านการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการพืชสมุนไพร	103

๓

สารบัญภาพ

รูป

หน้า

1 ลักษณะภูมิประเทศหมู่บ้านขุนบ้านขุนช่างเคี่ยน

50